

บทที่ ๒

ศึกษาภาวะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของภาวะผู้นำตามแนวทาง

พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒ การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓ ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๔ คุณสมบัติของผู้นำและภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๕ อำนาจของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของภาวะผู้นำตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

การที่สังคมมนุษย์เราอาศัยอยู่ร่วมกันมาากๆก็จำเป็นที่จะต้องผู้นำ เพื่อความอยู่รอดของสังคม ประชาชนและประเทศชาติจึงขึ้นอยู่กับผู้นำ ซึ่งอยู่ในฐานะหัวหน้าหรือผู้บริหาร ผู้นำจึงมีความสำคัญดุจเข็มทิศคอยกำหนดทิศทางของคนเดินทาง เป็นเสาเข็มที่มีความจำเป็นของโครงสร้างของบ้าน อีกทั้งเป็นผู้ที่สร้างหลักจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ผู้นำเสมือนหนึ่งหลักชัยของประเทศแผ่นดินเปรียบเสมือนภาชนะใหญ่ เหล่าราชบุรุษเปรียบเหมือนทรัพย์สิน

ผู้นำคือ ผู้รักษาทั้งแผ่นดินและทรัพย์สิน ซึ่งหากต้องการทราบถึงความเจริญรุ่งเรืองของแว่นแคว้นหรือบ้านเมืองใดๆแล้ว ต้องพิจารณาถึงบุคคลที่เป็นผู้นำประเทศ ประเทศชาติบ้านเมืองมีภารกิจที่จะต้องมีการบริหารจัดการงานด้านต่างๆ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารกิจการบ้านเมืองผู้นำจะต้องเป็นผู้สร้างขวัญและกำลังใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครองและเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมในสังคม ในทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของผู้นำเอาไว้ ดังที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของผู้นำไว้ว่า

“ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นหมู่ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็ปรึกษากันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ การตีเตียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่านี้บาปกรรมเหล่านั้น เกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราจักสมมุติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้กล่าว ผู้ที่ควรกล่าวได้โดยชอบให้เป็นผู้ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบให้เป็นผู้ขับไล่ ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจัดแบ่งข้าวสาละให้แก่ผู้นั้น

“เหล่าสัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านรูปงาม นำดูว่า นำเลื่อมใสกว่า นำเกรงขามกว่า แล้วจึงกล่าวดังนี้ว่า มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงกล่าวว่า ผู้ที่ควรกล่าวว่า ท่านจงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนและจงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด”

แต่ถ้าหากจะมองลงลึกไปถึงการบริหารในคณะสงฆ์แล้ว พระพุทธองค์ไม่ทรงให้ความสำคัญกับผู้นำหรือผู้ปกครองมาก ทรงยกย่องพระธรรมวินัยเท่านั้น ดังที่พระองค์ทรงตรัสแก่พระอานนทว่า “ธรรมวินัยที่เราได้บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จักเป็นศาสดาแก่เธอทั้งหลาย”^๑ จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัยมากกว่าบุคคลที่เป็นผู้นำ เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ตัวของผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงตามวาระและเงื่อนไขต่างๆ ดังจะเห็นได้จากพระสูตรที่ยกมานี้ ผู้นำมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกษัตริย์ ราชาเป็นสุข มีระเบียบวินัยก็เพราะมีผู้นำเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่ดูแล ดังหลักที่ว่า “พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแคว้นแคว้น”^๒ พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย^๓ เป็นต้นนอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาและวิจัยได้ให้ความหมายของคำว่า “ภาวะผู้นำ” ไว้ดังนี้

สรุปจากการศึกษาเอกสารงานวิจัยพบว่า ภาวะผู้นำถือเป็นลักษณะที่โดดเด่นหรือเป็นพฤติกรรมที่พิเศษเฉพาะตัวบุคคล ซึ่งสามารถที่จะสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลให้กระทำตามที่ผู้นำกำหนดไว้ ด้วยความกระตือรือร้น และด้วยความเต็มใจ เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์นั้นๆ

๒.๒ การกำเนิดภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในอัครคัมภีร์พุทธไตรปิฎกได้กล่าวถึงการกำเนิดของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า มนุษย์นั้น มีการวิวัฒนาการมาเป็นลำดับขึ้น จากสมัยที่โลกพินาศปรากฏสัตว์ผู้มีบุญได้ไปจุติในชั้นอาภัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมีเป็นวิมาน เมื่อโลกอุบัติขึ้นใหม่นั้น ยังมีน้ำปกคลุมทั่วไป จักรวาลมืดมน ไม่มีดวงอาทิตย์ดวงดาว ไม่มีกลางวันกลางคืน ต่อมาเกิดแผ่นดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำ (จวนดิน) มีสีมีกลิ่นและรสดี จึงพากันลองชิมดู เกิดติดใจในรสความอยาก (ตัณหา) จึงเกิดขึ้น ทำให้ร่างกายหยาบ รัศมีหมดไป เกิดมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นมาแทน เกิดดวงดาวต่างๆ เต็มท้องฟ้า กลางวันกลางคืนจึงเกิดขึ้นตามกัน^๔

เมื่อสัตว์เหล่านั้นกินจวนดินเป็นอาหารร่างกายก็เปลี่ยนเป็นแข็งกล้าขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่าง บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกไม่งาม ทำให้เกิดการดูหมิ่นเหยียดหยามเกิดขึ้น เมื่อจวนดินหายไปต่างพากันบ่นเสียดาย แล้วก็เกิดสะกิดดินที่สมบูรณ์ด้วยสีกลิ่นและรสขึ้นมาแทน ฯลฯ เกิดเครื่องดินที่มีลักษณะคล้ายเถาผักบุงที่สมบูรณ์ด้วยสีกลิ่นและรสขึ้นมาแทน ฯลฯ เกิดข้าวสาละไม่มีเปลือก มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารเกิดขึ้นมาแทน ข้าวนี้เก็บเวลาเย็น เวลาเช้าก็แก่ขึ้นมาอีก เมื่อเก็บเวลาเช้า เวลาเย็นก็แก่ขึ้นมาอีก ไม่ปรากฏความบกพร่องเลยเมื่อกินเข้าไป ความหยาบกระด้างของกายแลความทรมานของผิวก็ปรากฏมากขึ้น ทำให้สัตว์โลกตกต่ำในด้านความคิดและจิตใจเกิดความยึดมั่นถือมั่น

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๒/๘๐.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙ - ๑๓๑/๘๙ - ๙๙.

ความแตกต่างดังนี้ซึ่งแต่เดิมไม่ปรากฏชัดเจนเพราะปราศจากรูปร่างก็เริ่มเกิดขึ้น ลักษณะที่แตกต่างทางผิวพรรณนี้ เริ่มจะเป็นมูลเหตุให้แบ่งแยกความสูงต่ำ เกิดพิธีในวรรณะและร่างกายที่มีวิวัฒนาการมาเรื่อยๆ จนเริ่มปรากฏเป็นเพศชายและเพศหญิง มีการเพ่งเล็งกันเองในกลุ่มขึ้น มีการเสพเมถุนตามสัญญาตัญญาณ เมื่อสัตว์อื่นเห็นจึงขว้างปาด้วยสิ่งของต่างๆ เริ่มมีการสร้างบ้านเรือนขึ้นเพื่อปิดบังอสังขัตถมนั้น

มีข้อความปรากฏในอัครัญญสูตรว่า “สมัยนั้น เหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนไม่ได้ เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสังขัตถมนั้น เวลาต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้นเพื่อปกปิดอสังขัตถมนั้น”^๕ เมื่อมีเสพกาม ความเกียจคร้านจึงเกิดขึ้นและมีบุคคลหนึ่งคิดหาวิธีแห่งความสะดวกสบายให้กับชีวิต โดยการนำเอาอาหารมากักตุนได้ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปว่า

“ครั้งนั้น สัตว์บางพวกเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เรานี้ช่างลำบากเสียจริง ที่ต้องไปเก็บข้าวสาลีเพื่อนำมาเป็นอาหารทั้งในเวลาเย็นสำหรับอาหารเย็นทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้า ทางที่ดีเราควรนำข้าวสาลีมาเพียงครั้งเดียวให้เพียงพอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น”^๖

เมื่อมีการนำอาหารมากักตุนเอาไว้ ทำให้เกิดการเอาแบบอย่างขึ้นดังนั้นเมื่อมีการเก็บกักตุนอาหารไว้มากๆ จึงเกิดการขาดแคลน สัตว์เหล่านั้นจึงปรึกษาถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการขาดแคลนอาหารและหาวิธีการแก้ไขจนนำไปสู่การแบ่งปันเขตแดนกันว่า

“ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏชัดแล้วในกาลก่อน พวกเรานึกคิดอะไรก็ได้สมควรปรารถนา มีข้าวสาลีเป็นอาหารดำรงอยู่ได้นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมอันเลวปรากฏขึ้นแก่พวกเรา ข้าวสาลีนั้นจึงกลายเป็นข้าวมีราห่อหุ้มเมล็ดบ้าง มีเกลือบห่อหุ้มเมล็ดบ้าง ทางที่ดีพวกเราควรมาแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเสียเถิด ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน”^๗

เมื่อมีกาม มีความเกียจคร้าน มีความเห็นแก่ได้จนเกินควร ทำให้เกิดการขาดแคลนปัจจัยในด้านต่างๆเรื่อยมา จนถึงการแบ่งปันสิทธิและทรัพย์สินในการถือครอง อธรรมที่ทำลายความปกติสุขดั้งเดิมของชีวิตและสังคม จึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจากการประพฤติดัวของสัตว์นั้นและเมื่อมีการยึดครองทำให้เกิดการละเมิดสิทธิกันขึ้น และได้พากันตักเตือนห้ามกระทำอีก สัตว์บางตัวทนไม่ไหวจึงมีการทำร้ายกันด้วยก้อนหิน ด้วยท่อนไม้ เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น สัตว์ที่มีความคิดกลุ่มหนึ่งได้ปรึกษากันโดยกล่าวถึงปัญหาว่า

“บาปธรรมได้ปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้อาจปรากฏการติเตียน การพูดเท็จ การถือทณชาวุธ ทางที่ดีเราควรสมมติ(แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้กล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ให้เป็นผู้ติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนโดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น”^๘

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๓.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๓.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๙๕ – ๙๕.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖.

ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่คุ้มครองป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของมหาชนในสังคมให้มีความมั่นคงปลอดภัย ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากมหาชนได้รับการขนานนามว่า “มหาสมมติ” มีหน้าที่ต้องปกป้องคุ้มครองอาณาเขตกว้างใหญ่ ได้ขนานนามว่า “กษัตริย์” เพราะเป็นใหญ่ในนาและโดยที่ผู้นำนั้นเป็นผู้มีคุณธรรม ยิ่งความพึงพอใจให้เกิดขึ้นแก่ชนเป็นอันมาก จึงเรียกว่า “ราชา” การถือกำเนิดของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาจึงปรากฏขึ้นด้วยประการดังกล่าว

๒.๓ ลักษณะของผู้นำพระพุทธศาสนาเถรวาท

กล่าวตามรูปศัพท์ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชานี้ เป็นได้ ๒ ธาตุ ราชธาตุนั้น ๑ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “นानาสมปติตติ ราชาติ ทิพพพติ วิโรจนตติ ราชา แปลว่า ผู้โดยมรรุ่งเรืองส่องสว่าง รุ่งโรจน์ด้วยสมบัติต่างๆเพราะเหตุนี้ ผู้นำชื่อว่าราชา อีกอย่าง ๑ ธาตุ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า สงคหตถุหิ อตตนิ มหาชน รณเชตติ ราชา แปลว่า ผู้โดยมรรุ่งเรืองมหาชนให้ยินดีในตนด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ เพราะเหตุนี้ ผู้นำชื่อว่า “ราชา” ศัพท์เป็นชื่อของพระราชา กษัตริย์ คือ ผู้นำซึ่งนำชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรมอันเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้นำว่าประกอบด้วย ๒ ลักษณะด้วยกัน คือ ลักษณะของธรรมราชา ๑ และลักษณะของเทวราชา ๑ ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้^๙

๑. ลักษณะของธรรมราชา

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชา (King) คือผู้นำที่ยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม ดังนั้นผู้นำที่เป็นธรรมราชา จึงหมายความว่า ผู้นำที่ทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนาและยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยธรรมนั้น ซึ่งรวมถึงทศพิธราชธรรมนั้นด้วย ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นเห็นว่า กษัตริย์ (ผู้นำ) มิใช่เป็นเทวราช (God King) เป็นเพียงมนุษย์ที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการ ที่ได้รับการมอบอำนาจให้เป็นผู้ปกครองในลักษณะของสัญญาประชาคม การได้มาซึ่งอำนาจมาจากความยินยอมของประชาชน เป็นการมอบอำนาจให้ชั่วคราวเพื่อทำหน้าที่บางประการแทนประชาชน

ดังนั้น ความชอบธรรมในอำนาจการปกครองซึ่งหมายถึงการยอมรับในสิทธิอำนาจของผู้นำในการปกครองประชาชนจึงเป็นสิ่งที่ผู้นำควรจะต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสังคมอินเดียในสมัยที่พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นนั้น เป็นสังคมที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย สมบูรณาญาสิทธิราชย์และระบอบสาธารณรัฐ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำเป็นผู้ที่มีอำนาจในการปกครองอาจจะเรียกได้ว่าการปกครองแบบสามัคคีธรรม

ลักษณะสำคัญของพุทธธรรมที่แสดงถึงความเป็นพระราชาที่มีความหมายตามศัพท์ประกอบคำอธิบาย ดังนี้คือ คำว่า ธรรม หมายถึง ความถูกต้องดีงาม ยุติธรรมและคำว่า ราชา หมายถึง กษัตริย์ที่ปวงชนนิยมชมชอบ เพราะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความยุติธรรม ฉะนั้น กษัตริย์องค์ใดไม่ประพฤติธรรม นำความเดือดร้อนมาสู่ประชาชน กษัตริย์องค์นั้นก็ไม่ได้รับ

^๙ สุรศักดิ์ ม่วงทอง, พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ศึกษาเฉพาะกรณีกัณน ผู้ใหญ่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๙).

การขนานนามว่า ราชา^{๑๐} ในขณะที่ธรรมตามหลักพุทธธรรมแสดงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติอย่างเดียวกัน ใครสามารถปฏิบัติได้มากก็อยู่ในฐานะสูง ก็ยังเป็นที่ยกย่องว่าต้องประพฤติให้สูงตามไปด้วย หากประพฤตินั้นไม่อยู่ในธรรมก็จะถูกโลกตำหนิยิ่งกว่าเมื่อคนวรรณะต่ำประพฤติดี กษัตริย์จึงต้องปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม ซึ่งก็ต้องรวมหน้าที่ของพระองค์ที่ทรงเป็นศาสนูปถัมภกไปด้วยโดยปริยาย กษัตริย์ในความหมายเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ศาสนาพราหมณ์ผนวกความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเข้ากับลักษณะของกษัตริย์และโยจวรรณะกษัตริย์เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า จึงเกิดความคิดแบบเทวราชา ดังได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท จึงไม่ยอมรับการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้าและมีได้ให้ฐานะอันสำคัญแก่เทพเจ้าทั้งหลาย หากแต่กำหนดว่าความเป็นเทพก็เกิดจากบุญอันบุคคลได้กระทำ คนธรรมดาที่อาจจะสูงส่งเท่าเทพและพรหมได้หากประพฤติธรรมสูงพอ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือฐานะเทียบได้กับเทพในแง่การปฏิบัติธรรมและมีสิทธิในการปกครอง เพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิโค่นล้มเสียได้ ดังนั้น ธรรมราชาจึงปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนผู้อื่นให้ประพฤติธรรมมากกว่าปล่อยให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้นนอกจากธรรมราชา ไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องมือปกครองแล้วยังทรงควบคุมพระองค์มิให้ลุแก่อำนาจหรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงส่งของพระองค์ยิ่งกว่าความสุขของประชาชน ดังจะเห็นได้จากพรหมวิหารธรรมและทศพิธราชธรรม เมื่อกษัตริย์ปฏิบัติพระองค์ตามธรรมดังกล่าวนี้แล้ว ย่อมใช้อำนาจในทางที่เป็นธรรม การเน้นลักษณะของผู้นำที่ดีนี้อาจเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นการเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแคว้นแคว้นต่างๆ

๒. ลักษณะของเทวราชา

พระพุทธศาสนา ยอมรับความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้าโดยสมมติ คือโดยการยอมรับของประชาชน ซึ่งไม่ใช่เทพเจ้าบนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์ อันเนื่องมาจากการที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมอินเดียโบราณ ถูกครอบงำด้วยลัทธิพราหมณ์แต่ไม่ทั้งหมด โดยพระพุทธศาสนายังคงมีจุดยืนความเป็นตัวของตัวเอง โดยให้เหตุอธิบายการเป็นสมมติเทพของกษัตริย์ ดังที่มีปรากฏตามหลักพุทธธรรมนั้นก็ได้แสดงถึงความเป็นเทพเจ้าเอาไว้ ๒ ประการ^{๑๑} ดังนี้

๑) สมมติเทพ (god by convention) เทพเจ้าโดยสมมติ คือ การยอมรับของมวลมนุษยโลกซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม

๒) อุปัตติเทพ (god by rebirth) เทพเจ้าโดยกำเนิด คือ สถิตอยู่บนสวรรค์ วิสุทธิเทพ (god by purification) เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเองอันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

^{๑๐} ชัยอนันท์ สมุทรวณิช, ประชาธิปไตยสังคมนิยมกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ณศ, ๒๕๒๐), หน้า ๖๓.

^{๑๑} พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมโก), ภาวะผู้นำเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙), หน้า ๓๙ – ๔๑.

ลักษณะของผู้นำในฐานะเทวราชา คือ การยกย่องอำนาจสิทธิ์ขาดให้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ดูแลรักษาความสงบ ปราปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ดำเนินการบริหารกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมหรือสมาชิกภายใต้การดูแลบนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม พระองค์ผู้เป็นเทวราชา จะมีภาวะหรือคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ คือ มีความกล้าหาญเฉพาะในสิ่งที่เป็ธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งเหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชา มิใช่สถานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นกับเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันทุกคน ในฐานะสมาชิกร่วมอยู่ในสังคมคือการประพฤติกรรมในฐานะผู้นำ คือ มีพันธะกรรมในการดูแลทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์

ดังนั้น ประชาชนคนธรรมดา ถ้ากระทำความดีก็อาจได้รับการยกย่องยอมรับนับถือเป็นสมมติเทพได้ ซึ่งก็ได้แก่กษัตริย์ในยุคนั้นเอง เป็นการปลูกความคิดของลัทธิพราหมณ์ในแง่ที่ว่าคนธรรมดาที่อาจเป็นเทพเจ้าได้ ถ้าเขาปฏิบัติตนเป็นคนดีจนเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป นอกจากนี้ก็ยังมีนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติของความเป็นผู้นำที่ดี ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบอื่นๆในตัวบุคคลที่เป็นผู้นำทั้งสภาพของร่างกายและจิตใจ ด้านการมีคุณธรรมจริยธรรม การประพฤติปฏิบัติตนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นต้น

๒.๔ คุณสมบัติของผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับตัวผู้บริหารหรือผู้นำในการบริหารนี้มาก โดยมีคำสอนที่พูดถึงเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำดังที่ปรากฏอยู่ในทศุติยาปาปนิสสูตร^{๑๒} ว่าผู้นำจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้ คือ

๑) จกขุมา คือ ความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลสามารถมองสภาพเหตุการณ์ออก และจะวางแผนเตรียมรับมือหรือรุกได้อย่างไร

๒) วิรุโระ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในงานรู้จักวิธีการต่างๆ ไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

๓) นิสสยสมปนโน คือ ความเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดีและได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น

๑๓

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การเป็นผู้นำนั้น จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา คือมีหูตาไวกว้างไกลสามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไรซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์ มีความชำนาญในการปกครองเข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี แต่คุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ ระดับความสำคัญมากน้อยต่างกันไปตามระดับตำแหน่งหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานว่า เล็กหรือใหญ่ขนาดไหนหรือมีความสำคัญเพียงใดโดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ผู้ปกครองรัฐหรือผู้นำประเทศแล้วนับว่าเป็นองค์กรที่ใหญ่ ผู้นำหรือผู้บริหารจึงต้องมีคุณสมบัติครบถ้วนจึงจะสามารถยึดศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้

^{๑๒} ๐.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓.

^{๑๓} ๐.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๔.

นอกจากนี้ ผู้นำจะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรมจริยธรรมจะต้องวางตัวอยู่ในภาวะเปียบอย่างเคร่งครัด ในคัมภีร์สังฆโสภณสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงถึงลักษณะและคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้บริหารไว้ว่า

- ๑) วียตโต เป็นผู้แก้ปัญหา
- ๒) วินีโต เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี
- ๓) วิสารโท เป็นผู้แก้แค้น
- ๔) พหุสุโต เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก

๕) ธมมานุธมมปฏิปนโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกต้องที่ควร^{๑๔}

หลักธรรมที่ยกมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวคิดหรือคำสอนเกี่ยวกับการใช้หลักธรรมกับการบริหารตามพระชนะพระพุทธศาสนาเท่านั้น คำว่า นักบริหารนี้ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะเจาะจงเอาเพียงแค่คนในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่หมายรวมเอาผู้บริหารทุกระดับชั้นทุกตำแหน่งไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองรัฐข้าราชการ บริษัทเอกชน หรือแม้แต่การบริหารองค์กรที่เล็กที่สุดของสังคม คือ ครอบครัว ย่อมที่จะต้องอาศัยหลักธรรมในการบริหารเดียวกันนี้เพราะหลักธรรมเหล่านี้ ล้วนมุ่งประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง ผู้ปฏิบัติและสังคมรอบด้าน สมดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “ธมโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”^{๑๕} สังคมใดหากไร้ธรรม สังคมนั้นก็สับสนวุ่นวาย สังคมใดไร้ธรรม สังคมนั้นก็เป็นสังคมของคนชั่ว ยิ่งเกี่ยวกับเรื่องการบริหารบ้านเมืองและการปกครองแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครองจะต้องตระหนักเป็นอย่างยิ่งเพราะจะต้องรับผิดชอบต่อประชาชนหรือผู้ใต้การปกครอง

ดังความในเตตสุกฺกชาดก ได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติผู้บริหารและผู้ปกครอง ดังนี้

๑) ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจ มีจิตใจไม่ทอดทิ้งงาน มีความเพียรอดสาหัสในการทำงาน

๒) ฉลาดวางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน รู้ประโยชน์และโทษ รักษาความลับ ไม่ดำเนินชีวิตในทางที่ผิด รักษาเกียรติประวัติ รักษาประโยชน์ส่วนรวม และต้องรอบรู้ในกิจการคลัง บริหารการคลังด้วยตนเอง ไม่ควรไว้วางใจคนอื่นจัดการ รู้รายรับรายจ่ายของแผ่นดินหรือในกิจการงานนั้นๆ ที่รับผิดชอบ

๓) บำรุงขวัญและกำลังใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ยกย่องบุคคลผู้ควรแก่การยกย่อง ชื่นผู้ควรชม รู้ในสิ่งที่ควรทำก่อนทำหลัง ออกรับฟังปัญหาหรือพบปะราษฎรอย่างสม่ำเสมอเพื่อรับฟังปัญหาและทางแก้ไขหรือชี้แนะแนวทาง

๔) ออกติดตามผลงาน ตรวจสอบตราดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่ ไม่พึงมอบภารกิจที่สำคัญๆ แก่ผู้อื่นและใช้วิจารณ์ญาณในการบริหาร

๕) ไม่พึงละการบำเพ็ญประกอบตนในศีลธรรมที่ติงาม เพื่อเป็นแบบอย่างและยึดมั่นเป็นข้อปฏิบัติ ไม่สำคัญตนผิดว่ายิ่งในอำนาจ

๖) ไม่ลุ่มหลงในกามคุณ และโลกธรรม และมีปัญญา มีกำลังแห่งสติเพราะจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้นำหรือผู้ปกครองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคแก้ไขปัญหไปได้แม้ถึงคราวอัปมงคล^{๑๖}

^{๑๔} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗/๑๒.

^{๑๕} ขุ.ชา.วิสตี. (ไทย) ๒๗/๓๘๕/๔๓๗.

^{๑๖} ขุ.ชา.จตุตทาฬีส. (ไทย) ๒๗/๑/๕๙๕-๖๗๒.

ข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ชี้ให้เห็นว่าผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้มีศีล เพราะศีลเป็นของผู้มีปัญญา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญญาแล้วก็จะ ผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ ในทางตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญาและสุตะ อยู่ในตนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นผู้นำที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริงและในกฎหมายรัฐธรรมนูญ สีสันจรรยาวัธ ทิฆนิกาย ยังได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตะผู้ปกครองนครที่ดี ๘ ประการ ดังนี้ คือ

๑) ทรงเป็นอุกโทสุชาต ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยอ้างถึงในพระชาติกำเนิดได้

๒) ทรงมีพระรูปร่าง นาดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณ คล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม นาดู น่าชมไม่น้อย

๓) ทรงมีกำลัง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยอันน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และธัญญาหารมาก มีพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์

๔) ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามือองค์ ๔ ซึ่งอยู่ในวินัย คอยปฏิบัติตามพระราชบัญชา มีพระบรมเดชานุภาพดังจะเผาผลาญราชศัตรูได้ด้วยพระราชาธิริยยศ

๕) ทรงพระราชศรัทธา เป็นทายก เป็นทานบดี มิได้ปิดประตูเป็นดุจโรงงานของสมณะพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพกและยาก ทรงบำเพ็ญพระราชากุศล

๖) ได้ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้นๆ มาก

๗) ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้นๆ ว่า อรรถแห่งภาษิตนี้

๘) ทรงเป็นบัณฑิต ฉลาดแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริอรรถอันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๑๗}

สรุปคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตราชได้ ดังนี้ คือ

๑) ทรงมีชาติตระกูลดี

๒) ทรงมีรูปร่างงาม

๓) ทรงมีพระราชทรัพย์มาก

๔) มีกำลังรบที่พร้อมพร้อม

๕) ทรงมีพระราชศรัทธาในการบริจาคทาน

๖) ทรงมีการศึกษาอบรมมาก

๗) ทรงมีความรู้กว้างขวางละเอียดลึกซึ้งเข้าใจความหมายภาษิตต่างๆ สามารถอธิบายความหมายได้

๘) ทรงเป็นผู้ฉลาดมีปัญญา

คุณสมบัติทั้ง ๘ ประการ ที่พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงมีนี้ ทรงทำให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองได้ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงปกครองแผ่นดิน โดยอาศัยพระปัญญาและการศึกษาเป็นสำคัญ นอกจากนี้แล้วพระองค์ยังทรงมีเหล่าข้าราชการบริพาร ที่มีคุณสมบัติของพราหมณ์บุโรหิตที่ดี ๔ ประการ คือ

^{๑๗} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๔๐-๓๔๑/๑๓๓-๑๓๔.

๑) เป็นอุกโทสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีกรรมเป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียน ด้วยอ้างถึงชาติกำเนิดได้

๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนต รุจปไตรเภท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนุและคัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบทเป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปฐิสลักษณะ

๓) เป็นผู้มึศีล มีศีลจำเรียมั่นคง

๔) เป็นบัณฑิต ฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฐิกาหผู้รับการบูชาด้วยกัน

สรุปคุณสมบัติข้าบริพารที่ดีของพระเจ้ามหาวชิตราชทั้ง ๔ ประการ โดยสรุปได้แก่ ๑. ความเป็นผู้มีชาติตระกูลดี ๒. ความเป็นผู้มีการศึกษาสูง ๓. ชำนาญในหน้าที่ของตน ความเป็นผู้มีศีล และ ๔. ความเป็นผู้ฉลาดมีปัญญามาก คุณสมบัติ ๔ ประการ ของพวกพราหมณ์บุโรหิต ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองการปกครองต่อพระเจ้ามหาวชิตราช อันนับเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่ส่งผลต่อการถวายคำแนะนำที่ก่อคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง จะเห็นได้ว่าลักษณะของผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองนั้นย่อมมีความสำคัญยิ่งเฉกเช่นเดียวกันกับพฤติกรรมที่ได้แสดงออกมาภายนอก เพราะฉะนั้นผู้ปกครองจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความสมบัติทั้งภายใน คือ จิตใจ และคุณธรรม ส่วนคุณสมบัติภายนอก คือ ความรู้ความสามารถและผู้ที่ให้การสนับสนุน เป็นต้น

ลักษณะภายนอก การเป็นผู้ปกครองนั้นถ้าลักษณะภายนอกไม่ดี เช่น การเดิน การนั่ง และการวางตัวไม่สม่ำเสมอ หรือตรงข้ามกับคนชั่วร้ายชั่วเหวและเป็นคนพิการก็ไม่อาจเป็นผู้ปกครองที่ดีได้ ในอุลลุขตก ขุททกนิกาย กล่าวว่า หน้าตาไม่ดีไม่ควรให้เป็นใหญ่โดยนำไปเปรียบกับนกเค้าว่า “จงมองดูหน้าตาของนกเค้า ผู้ไม่โกรธเกิด นกเค้าโกรธแล้ว จักทำหน้าตาเป็นอย่างไร”^{๑๘} หากพิจารณาจากข้อความนี้แล้ว ชี้ให้เราเห็นว่า การเป็นผู้ปกครองนั้นจะต้องมีลักษณะทางกายงดงามสง่า งามจากลำหยาญมาก ในลักษณะสูตร ที่ขนิกาย ปาฏิการวรรค ได้กล่าวถึง มหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งถือว่า บุคคลใดที่มีอวัยวะทั้ง ๓๒ ประการ ถือว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก ย่อมสามารถนำมาซึ่งความเจริญและความสงบสุขมาสู่บ้านเมือง ซึ่งลักษณะมหาปฐิสลักษณะดังกล่าวมีดังต่อไปนี้ คือ

๑) พื้นฝ่าเท้าเรียบเสมอกัน

๒) ฝ่าเท้ามีลายจักร มีซี่กำข้างละพัน พร้อมทั้งกงและกระดุม

๓) ส้นเท้ายาวสมส่วน

๔) นิ้วมือและนิ้วเท้าเรียวยาวสมส่วน

๕) ฝ่ามือและฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม

๖) ลายฝ่ามือฝ่าเท้าดุจตาข่าย

๗) รูปเท้าดุจสังข์คว่ำ

๘) แข้งดุจแข้งเนื้อทราย

๙) แม้นยืนไม่ย่อตัวลง ก็สามารถแตะเข้าได้ด้วยมือทั้งสอง

^{๑๘} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๖๐/๑๓๓.

- ๑๐) องค์ชาติตั้งอยู่ในฝัก
- ๑๑) สีม่วงกายดุจทอง
- ๑๒) ผิวหนังละเอียดดุจสีละอองจึงไม่เกาะติดกาย
- ๑๓) ขนชุมละเอียด
- ๑๔) ปลายขนซ้อนขึ้น มีสีดุจดอกอัญชันขึ้นเวียนขวา
- ๑๕) กายตรงเหมือนกายพรม
- ๑๖) เนื้อเต็มในที่ ๗ แห่ง ได้แก่ ที่หลังมือ ๒, หลังเท้า ๒, ป่า ๒, และ คอ ๑
- ๑๗) กิ่งกายท่อนบนเหมือนกิ่งกายท่อนหน้าสีหะ
- ๑๘) หลังเต็มบริบูรณ์ไม่เป็นร่อง
- ๑๙) ทรวดทรงดุจต้นไทร คือกายกับวาเท่ากัน
- ๒๐) คอกลมเกลี้ยง
- ๒๑) ประสาทรับรสอันเลิศ
- ๒๒) คางดุจคางราชสีห์
- ๒๓) ฟัน ๔๐ ซี่บริบูรณ์
- ๒๔) ฟันเรียบเสมอกัน
- ๒๕) ฟันไม่ห่าง
- ๒๖) เขี้ยวสีขาวงาม
- ๒๗) ลิ้นใหญ่ สามารถแผ่ออกได้
- ๒๘) เสียงดุจเสียงพรหม สำเนียงดังกการเวก
- ๒๙) นัยน์ตาดำสนิท ดำคม
- ๓๐) ขนหางอนดูลงขนตาโค
- ๓๑) อุณาโลมระหว่างคิ้วขาวอ่อนเปรียบดังปุยนุ่น
- ๓๒) ศีรษะดุจประดับด้วยกรอบหน้า สดในมีประกาย^{๑๙}

สมบัติคู่บารมี เรื่องสมบัติคู่บารมีนี้ ในพระไตรปิฎกกล่าวว่าย่อมเกิดขึ้นได้แก่ผู้มีบุญดังใน สิริชาตก อัพภันตวรรค ขุททกนิกาย กล่าวว่า “โภคะเป็นอันมากย่อมล่วงเลยสัตว์เหล่าอื่นไปเสีย (และย่อม)เกิดขึ้นในที่ทั้งปวงเทียว สำหรับผู้มีบุญอันกระทำไว้ ไซ้แต่เท่านั้น รัตนะทั้งหลายก็บังเกิดขึ้นแม้มิใช่บ่อเกิด ไก่แก้ว (แก้ว) แก้วมณี ไม้เท้า (แก้ว) และหญิงชื่อว่าบุญญลักขณาเทวี ย่อมเกิดขึ้นก่อนนาถปิณฑิกเศรษฐีผู้ไม่มีบาป มีบุญอันกระทำไว้แล้ว”^{๒๐} และในมหาสุทฺธสนสูตร ที่ม นิกาย มหาวรรค ได้กล่าวถึงสิ่งอันเลิศเป็นของคู่บารมีแก่ธรรมราชา ๗ อย่าง คือ รัตนะ ๗ ประการ ได้แก่

- ๑) จักรรัตนะ คือ ข้างแก้ว อาวุธคู่กายของพระราชา
- ๒) หัตถิรัตนะ คือ ข้างแก้ว ข้างเผือกคู่บารมี
- ๓) อัสนีรัตนะ คือ ม้าแก้ว ม้าทรงคู่บารมี
- ๔) มณีรัตนะ คือ แก้วมณี อภรณ์คู่บารมี

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙-๑๖๓.

^{๒๐} ขุ.ชา.ติ.ก. (ไทย) ๒๗/๑๐๑-๑๐๒/๑๔๓.

๕) อิตถิรัตนะ คือ นางแก้ว นางงามคู่บารมี

๖) คฤหบดีรัตนะ คือ ขุนคลังแก้ว ขุนคลังคู่บารมี

๗) ปรินายกรัตนะ คือ เสนาบดีแก้ว เสนาบดีคู่บารมี^{๒๑}

หากจะมองในรูปของการเปรียบเทียบ คำว่า “รัตนะ” หรือ “แก้ว” นี้ก็น่าจะหมายถึง สิ่งที่ดีผู้ที่คอยสนับสนุนในทางที่ดีแก่ผู้ปกครอง ซึ่งเป็นกำลังสนับสนุนส่งเสริมให้การปกครอง มีประสิทธิภาพได้ คือ คู่ครองที่ดี ขุนคลังที่ดีและเสนาบดีที่ดีอันเป็นบุคคลชั้นเลิศที่จะเป็นผู้คอย ประคับประคองให้ข้อเสนอแนะในทางที่ถูกที่ควร รวมเป็นพลังกายและพลังใจในการบริหาร

ลักษณะภายใน คุณธรรมของผู้ปกครอง ผู้ปกครองจะต้องก่อปรด้วยธรรมสำหรับการ ประพฤติปฏิบัติของผู้ใหญ่หรือผู้ปกครอง อันได้แก่ พรหมวิหารธรรม ๔ คือ ธรรมะประจำใจของผู้ ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพรหม ดังนี้ คือ

๑) เมตตา (ความรัก) คือ มีความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคน ประสบประโยชน์และความสุข

๒) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อน ของคน และสัตว์ทั้งปวง

๓) มุทิตา (ความเบิกบานพลอยยินดี) คือ เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีความสุขก็มีใจแช่มชื่น เบิกบานเมื่อเห็นเขาประสบความสำเร็จองงามยิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย

๔) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ การมองตามความเป็นจริงโดยวางจิตเรียบ สม่าเสมอ มั่นคงเที่ยงตรงดุจตราขึง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตน ประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม^{๒๒}

เมื่อมีคุณธรรมสมบูรณ์ การทำงานจะถูกต้องเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น ก็ด้วยละอคติ ๔ ความลำเอียงเป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้เกิดความวุ่นวายในสังคม เพราะสร้างความแตกแยกจนเกิดไร้ ความสามัคคีกันได้โดยง่าย ผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคมจึงต้องไม่เป็นผู้ที่มีความลำเอียงโดย เด็ดขาด ในปุราณสวดตนิทเทศ อัฐภควรรค ขุททกนิกาย ว่าด้วยผู้ไม่มีความลำเอียง คำว่า “ละ” ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย คือ ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ลำเอียงด้วยอำนาจแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย ไม่ไป ออกไป พาไป และนำไปด้วยธรรมทั้งหลาย อันทำให้เป็นพรรคพวกเพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าไม่ถึงความลำเอียง ในธรรมทั้งหลาย อคติมี ๔ ประการ ที่นักปกครองที่ดีเมื่อปฏิบัติหน้าที่แล้วพึงละเว้น คือ

๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ

๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง

๓) โมหาคติ ลำเอียงหลงหรือเขลา

๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว^{๒๓}

ส่วนการดำเนินกิจกรรมต่างๆของบุคคลจะมีความเหมาะสมเพียงใดนั้น มีหลักพุทธธรรม อีกส่วนหนึ่งคือ สัปปริสธรรม ในสัปปริสธรรม อุปริปัญญาสก์ มัชฌิมนิกาย ปรากุณพุทธโอวาทเรื่อง

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๕๕.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

^{๒๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๕.

ธรรมของคนดี (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษยชาติ มีธรรมะ หรือคุณสมบัติที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ

มีข้อธรรมจาก สัปปุริสธรรม จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ที่ได้กล่าวถึงการแสดงออก หรือพฤติกรรมของสัตบุรุษ(ผู้มีคุณธรรม)ไว้ดังนี้คือ^{๒๔}

“แม้ถูกถาม ก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของผู้อื่น จะกล่าวถึงอะไรไม่ถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อมหน่วงเหนี่ยว กล่าวความเสียหายของผู้อื่นโดยย่อไม่เต็มที่ไม่ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของผู้อื่นจะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรงไม่อ้อมค้อม ไม่หน่วงเหนี่ยวกล่าว ความดีของผู้อื่นเต็มที่อยู่อย่างกว้างขวาง

แม้ไม่ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรง ไม่อ้อมค้อม หน่วงเหนี่ยวแล้วกล่าวความเสียหายของตนเต็มที่อยู่อย่างกว้างขวางแม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของตนจะกล่าวอะไรไม่ถึงถูกถามเล่าแต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อม หน่วงเหนี่ยว แล้วกล่าวความดีของตนโดยย่อ”

ข้อนี้หมายความว่า พฤติกรรมของสัตบุรุษนั้น มีลักษณะอุปนิสัยไม่ชอบกล่าวให้ผู้อื่นเสียหาย แม้บุคคลนั้นจะเป็นคนไม่ดีก็ตาม แม้ถึงที่สุดคือ เมื่อมีใครถามก็ไม่เปิดเผยในเรื่องที่ไม่ดีของเขา กล่าวแต่เรื่องดี ยังไม่ต้องพูดว่า จะกล่าวออกมาเอง หากว่าจำเป็นจะต้องชี้แจงก็กล่าวแต่เพียงอ้อมๆแต่ถ้าหากเป็นเรื่องที่ดีแล้ว ควรขยายความให้ผู้อื่นทราบ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากเป็นเรื่องของตนถ้าเป็นเรื่องเสียหาย ก็กล่าวอย่างเต็มที่ ไม่ปกปิด ไม่อ้อมค้อมพอเป็นเรื่องความดีของตนไม่ควรสรรเสริญเยินยอตนเอง นี่คือ คุณสมบัติของคนดี

กิจกรรมที่ผู้นำต้องดำเนินการนั้น มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของประชาชน คือ การกินดีและอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าผู้นำดีนั้นก็หมายถึงต้องสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆเพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ได้ นับเป็นการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการบริหารประเทศ และยังสะท้อน ให้เห็นถึงภาวะความเป็นผู้นำตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธองค์ ทรงแสดงให้เห็นว่า เป็นผู้ปกครองโดยธรรมอย่างสม่าเสมอ ย่อมสั่งสมบารมีอันยากแก่คนพาลทั่วไป จักทำลายล้างได้ ทรงแสดงให้เห็นว่า หลักธรรมเป็นเกราะคุ้มครองผู้ประพฤติปฏิบัติและนำประโยชน์สุขมาสู่ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองโดยธรรม สามารถปกครองและบริหารองค์กรที่รับผิดชอบให้ดำเนินไปถึงความสำเร็จอย่างมีผลดีมีประสิทธิภาพสูงและความเจริญและสันติสุขให้มั่นคงในกาลทุกเมื่อ ไม่กลับกลายเป็นความทุกข์เดือดร้อนอีกในภายหลัง เป็นเสมือนนายสารถิผู้ขับรถเทียมม้าหรือนายวงดนตรีผู้ควบคุมดนตรีที่สามารถฉันทัดกันนั้น

ผู้นำตามหลักพุทธธรรมได้อาศัย “ธรรม” เป็นหลักการสำคัญในการบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่หมู่คณะมวลชน สังคม และประเทศชาติอย่างมั่นคงยั่งยืนตลอดไป ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยขอเสนอแนวคิดของผู้นำที่ดีตามหลักพุทธธรรมในทัศนะของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ภาวะผู้นำ”^{๒๕} เกี่ยวกับการเป็นผู้นำที่ดีพอสรุปได้ดังนี้

^{๒๔} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๓/๑๑๙.

^{๒๕} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖-๒๘/๒๙.

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรมนั้น ผู้นำที่ดีจะต้องยึดหลัก “ธรรม” คือคุณธรรมและการปฏิบัติธรรม เป็นลักษณะสำคัญของการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อให้กิจการงานทุกอย่างบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ โดยมุ่งที่จะให้เกิดประโยชน์สุขแก่มวลชน สังคม และประเทศชาติอย่างมั่นคงและยั่งยืนตลอดไป

ถ้าหากจะประมวลคุณลักษณะของผู้นำตามหลักของพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ เราสามารถสรุปลักษณะที่สำคัญๆของผู้นำได้ดังต่อไปนี้

๑. ผู้นำต้องเป็นผู้ทรงคุณธรรม การที่ผู้นำจะเป็นผู้ทรงธรรมได้นั้น การปฏิบัติตนที่ดีงาม จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ดังข้อความที่ปรากฏในอัมมิกสูตร ว่า

“ในเวลาที่พระราชากำลังอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกพราหมณ์ก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ในธรรม แม้ขวานิคมนและชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรม” ตรงกันข้าม ถ้าผู้นำไม่ตั้งอยู่ในธรรม ประชาชนก็จะไม่ตั้งอยู่ในธรรมด้วย^{๓๕} ดังข้อความที่ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยวโคทั้งฝูงก็คดเคี้ยวตามกันในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย”^{๓๖}

ธรรมที่กล่าวมาข้างต้น หมายถึงส่วนที่เป็นธรรมสำหรับปฏิบัติตนในฐานะปัจเจก และธรรมที่เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งประการหลังนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักธรรม เช่น ทศพิธราชธรรม อปรีหานิยธรรม จักรวรรดิธรรม สังคหวัตถุ พรหมวิหารธรรม เป็นต้น

๒. ผู้นำต้องทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความยุติธรรมของสังคมเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหากจะพิจารณาจากอัครัญญสูตร จะเห็นว่าจุดมุ่งหมายของรัฐ ก็เพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรมนั่นเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคมผู้นำหรือผู้ปกครองต้องให้ความเป็นธรรมไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าผู้ปกครองไม่มีความยุติธรรม บ้านเมืองจะระส่ำระสายไม่สามารถดำเนินไปตามปกติได้ ในคัมภีร์ชาดกได้แสดงหลักดังกล่าวไว้ว่า ถ้าผู้นำบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรม ย่อมไม่ทำให้ประเทศล่มจม อีกทั้งยังทำให้ประเทศชาติมีความสุข^{๓๗}

หลักธรรมที่ผู้ปกครองต้องนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมก็คือหลักอคติ ๔ หมายถึง ความลำเอียง เอนเอียง ผู้ที่มีอคติอยู่ในใจจะมีความเอนเอียง ไม่สามารถให้ความเป็นธรรมแก่สังคมได้ ความเอนเอียงนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีสาเหตุมาจาก ๔ เรื่อง คือ ๑) ความรัก ๒) ความโกรธ ไม่พอใจ ๓) ความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ๔) ความกลัว

๓. ผู้นำต้องมีความรอบรู้ รอบรู้ทั้งเรื่องการบริหารงานและรอบรู้การบริหารคน อย่างน้อยที่สุดผู้ปกครองหรือผู้นำ ต้องมีคุณลักษณะที่เป็นองค์แห่งความรู้ ๓ ประการ คือ

๑) มีสายตายาวไกล สามารถมองทะลุปัญหาที่เกิดขึ้นได้ รู้จักเลือกคนเข้ามาช่วยบริหารราชการแผ่นดิน ให้เหมาะสมกับหน้าที่และความสามารถ ดังความที่ปรากฏในคัมภีร์โยธาสูตร^{๓๘} ได้กล่าวถึงความรอบรู้ไว้ ๔ ประเด็น คือ ๑) ความฉลาดในหน้าที่ของตน ๒) เข้าใจถึงปัญหาที่

^{๓๕} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔.

^{๓๖} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕.

^{๓๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๕/๓๓.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

เกิดขึ้น ๓) สามารถแก้ไขปัญหานั้นให้ลุล่วงได้ด้วยดี ๔) สามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆได้ด้วยความเชื่อมั่น

๒) ต้องเจงงานได้ดี คือ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการบริหารบ้านเมืองให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ ทั้งที่เป็นผู้ที่เอาใจใส่ในหน้าที่การงานของตน ค้นหาวิธีที่จะทำให้การบริหารเป็นไปได้ด้วยดี

๓) มีหลักมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ผู้ปกครองที่ดีจะต้องเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ เข้าได้กับคนทุกระดับ ทุกเพศ ทุกวัย

๔. มีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่ที่ดีเป็นผู้มีหน้าที่บริหารบ้านเมืองจะต้องมีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่ในพื้นฐานอย่างน้อย ๔ ประการ คือ ^{๓๙} ๑) มีความรัก ความปรารถนาดีต่อประชาชน ความเห็นอกเห็นใจประชาชน ๒) ปฏิบัติหน้าที่ราชการบ้านเมืองเพื่อการปัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชนโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ๓) รู้สึกชื่นชม เมื่อประชาชนได้บรรลุถึงเป้าหมายที่ประสงค์ และ ๔) อุเบกขา มีใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม ไม่เข้าไปก้าวก่ายเรื่องราวต่างๆจนกระทั่งเสียระบบงานโดยรวม

จากข้อธรรมเรื่องคุณสมบัติของผู้นำและภาวะผู้นำในทางพระพุทธศาสนานี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญต่อระบบการปกครองที่ดี นอกจากจะมองที่พฤติกรรมการแสดงออกในลักษณะต่างๆแล้วยังมองที่ลักษณะรูปร่างของบุคคลมาประกอบด้วย เพราะถือว่าสิ่งที่ปรากฏในปัจจุบัน คุณธรรมบางประการของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักธรรมต่างๆมากมาย เพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและเป้าหมายที่ชัดเจน ซึ่งผู้นำสามารถเลือกปฏิบัติได้ตามความพร้อม เหมาะสมกับอุปนิสัยและสติปัญญาของตนเอง สามารถปฏิบัติหน้าที่ต่างได้อย่างเป็นระบบ มีคุณธรรมจริยธรรมในจิตใจมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้ร่วมงานและสามารถนำพาองค์กรให้มีความเจริญมั่นคงตลอดไป

๒.๕ อำนาจของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้นำแต่ละคนนั้นแม้จะมีอำนาจหน้าที่ตามระเบียบกฎหมายเหมือนกัน แต่ก็มีได้หมายความว่าผู้นำแต่ละคนที่มีอำนาจหน้าที่ดังกล่าวหรือดำรงตำแหน่งเดียวกันจะสามารถบังคับบัญชาให้ผู้อื่นเชื่อฟังและปฏิบัติตามได้เหมือนกันทุกคน นักวิชาการได้อธิบายว่าเป็นเพราะความแตกต่างกันในอำนาจของการให้ผลตอบแทน การบังคับหรือความเชี่ยวชาญ ความชำนาญทั้งหลายตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วได้ว่าเป็นเพราะผู้นำแต่ละคนมีอำนาจวาสนาและบารมีแตกต่างกัน เรื่องวาสนาและบารมีจึงเป็นที่มาของอำนาจที่สำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับผู้นำ “วาสนา” หมายถึงสิ่งที่ฝังอยู่ในจิตใจ ความรู้ที่ได้จากความจำเป็นหรือความประพฤติติดตตามมาจากชาติก่อน บุญหรือบาปที่อบรมมา จรรยาที่ประพฤติจนเคยชินหรือกุศลที่ทำให้ได้รับลาภผล”^{๔๐}

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๕/๓๘๐.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๖.

ส่วนคำว่า “บารมี หมายถึง ปฏิปทาอันยิ่งยวด หรือคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นมหาสาวก เป็นต้น”^{๔๑} บารมีในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องสั่งสม ต้องบำเพ็ญทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ดังนั้น การที่จะมีอำนาจหรือไม่ขึ้นอยู่กับการสั่งสมบารมีไว้ตั้งแต่อดีตชาติด้วยว่าได้ดำเนินปฏิปทาหรือได้ประพฤติปฏิบัติตนไว้อย่างไร ดังพุทธพจน์ในจุฬามณีวงศ์สูตรว่า

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็สนตริกัตาม เป็นบุรุษก็ตามมีใจริษยาเย่อริษยาผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้และการบูชาของบุคคลอื่น เขาตายไปแล้วจะเข้าถึงอบายมุข ทุกคติวิบาตนรก เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อมพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบายมุขทุกคติวิบาตนรก ถ้าหากเกิดมาเป็นมนุษย์ ณ ที่ใดในภายหลังจะเป็นคนมีศักดิ์ (อำนาจ) น้อย ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อความมีศักดิ์ (อำนาจ) น้อยนี้ คือ มีใจริษยา มุ่งร้ายผู้อื่น มีใจอิจฉาลาภสักการะด้วยการแสดงความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น^{๔๒}

การมีบารมีตามคติทางพระพุทธศาสนา จึงขึ้นอยู่กับการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ หากการกระทำของตนเองไม่ว่าในอดีตหรือในปัจจุบันไม่ดี ผลที่ได้รับก็เป็นผลไม่ดีเพราะมนุษย์จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบการกระทำของตนเอง ซึ่งเป็นกฎที่มีความยุติธรรมที่สุด เรียกว่า กฎแห่งกรรม ดังพระพุทธดำรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวหรือประณีต”^{๔๓} บารมีเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ เพราะบารมีเป็นทางหนึ่งที่จะทำให้อำนาจกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม กล่าวได้ว่า บารมีคืออำนาจประเภทหนึ่ง บารมีกับอำนาจมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะถึงแม้ว่าจะมียศศักดิ์หรือตำแหน่งหน้าที่การงานสูงเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าขาดบารมีก็ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่หรือสิ่งที่ต้องประสงค์ให้สำเร็จลงได้ บารมีจึงมีความเกี่ยวพันที่สำคัญกับเรื่องของการเมือง ความรู้เรื่องบารมีจึงพลอยทำให้รับรู้เรื่องของการเมืองไปด้วย บารมีสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) บารมีที่ติดตัวมาแต่กำเนิด บารมีชนิดนี้ไม่ต้องใช้ความพยายามชวนชวายนแต่อย่างใด เช่น การเกิดมาในชาติตระกูลสูง ร่ำรวยมีทรัพย์มาก บิดามารดาเป็นผู้มีอำนาจอยู่แล้ว บารมีชนิดนี้เป็นสิ่งที่ได้มาแล้วในตอนกำเนิด แต่การที่จะมีบารมีต่อไปหรือไม่ หรือว่าจะรักษาบารมีนั้นให้อยู่กับตนตลอดไปได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับการมีในข้อ ๒ ด้วย คือ

๒) บารมีที่เกิดจากการสั่งสมในปัจจุบัน คือ เกิดขึ้นมาจากการแสวงหาสร้างสรรค์ขึ้นมาจากภายหลังบารมีชนิดนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะจัดเป็นกรรมปัจจุบัน เช่น ตอนเกิดมาเกิดในตระกูลชวาณาที่ยากจน แต่อาศัยมานะความขยันหมั่นเพียรของตนเองศึกษาเล่าเรียนจนประสบความสำเร็จ ได้มีหน้าที่การงานที่ดี บางครั้งได้เป็นถึงนายกรัฐมนตรีที่มีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศทั้งนี้เป็นเพราะบารมีที่สร้างสรรค์ขึ้นในปัจจุบัน แต่บารมีชนิดนี้ก็ขึ้นอยู่กับบารมีในข้อแรก

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘๔.

^{๔๒} อ่างแล้ว

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

ด้วย ถ้าไม่มีบารมีในอดีตชาติมาส่งเสริมสนับสนุนปัจจุบันชาติจะสั่งสมอย่างไรก็ยากลำบากมากเพราะกำลังกรรมไม่เพียงพอ

การที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมเป็นศาสดาเอกในโลก และทรงได้รับการเคารพเทิดทูนมานับพันๆปีแล้วนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีหรือบำเพ็ญเพียรในปัจจุบันชาติเพียงชาติเดียวแต่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีนานนับเป็นอนกชาติ บารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมานั้นมีทั้งระดับสามัญ ระดับกลาง และระดับสูงสุด เรียกว่า ทศบารมี หรือ บารมี ๑๐ ประการ ซึ่งประกอบด้วย

- ๑) ทานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการให้ทาน การเสียสละทรัพย์
- ๒) ศีลบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการรักษาศีล รักษากายวาจาให้ดีงาม
- ๓) เนกขัมมะบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวช ปลีกตัว ปลีกใจ ออก

จากกาม

๔) ปัญญาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความรอบรู้ หยั่งรู้เหตุรู้ผลและเข้าใจสภาวะทั้งหลายตามความเป็นจริง

๕) วิริยะบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความเพียรไม่ย่อท้อมานะ บากบั่น ควบคุมตนเองให้อยู่ในอำนาจของเหตุผล

๖) ขันติบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน โดยสามารถใช้สติปัญญา ควบคุมตนเองให้อยู่ในอำนาจของเหตุผล

๗) สัจจะบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีสัจจะ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ

๘) อธิษฐานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความตั้งใจมั่น วางจุดหมายการกระทำของตนไว้แน่นอน แล้วดำเนินการตามนั้นอย่างแน่วแน่

๙) เมตตาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความรักใคร่ มีเมตตาปรารถนาดี เกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ

๑๐) อุเบกขาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการวางใจเป็นกลาง สงบราบเรียบ สม่่าเสมอ เทียงธรรมไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดี ยินร้าย หรือความชอบชัง^{๔๔}

บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ยังแบ่งออกเป็น ๓๐ ประการ เรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ คือ

๑) บารมีขั้นสามัญ ๑๐ ประการ เช่น ทานบารมี ได้แก่การให้ทรัพย์สินเงินทอง สมบัติ นอกกาย เป็นต้น

๒) อุปบารมี หรือบารมีระดับกลาง มี ๑๐ ประการ เช่นเดียวกัน เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะเป็นทาน เป็นต้น เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยากกว่าบารมีขั้นสามัญ

๓) ปรมัตถะบารมี หรือบารมีระดับสูง มี ๑๐ ประการด้วยกัน เช่น ทานปรมัตถะบารมี การยอมเสียสละชีวิตเป็นทานเพื่อผู้อื่น เป็นต้น บารมีชนิดนี้บำเพ็ญได้ยากที่สุด

บารมีทั้ง ๓๐ ประการนี้พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญอย่างบริบูรณ์มานานนับพระชาติไม่ถ้วน เมื่อพระบารมีแก่กล้าบริบูรณ์เต็มที่แล้ว พระองค์จึงได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นบารมี

^{๔๔} พุ.จ.รียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔.

กับอำนาจจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกัน ถ้าไม่มีบารมีอำนาจก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือเกิดได้ยากเช่นเดียวกัน บารมีจึงจัดได้ว่าเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดอำนาจประการหนึ่ง

คำว่า “อำนาจหน้าที่” นี้เป็นผลที่เกิดจากความรับผิดชอบและอำนาจหน้าที่นั้นมีลักษณะเป็นสิทธิ เช่น สิทธิในการวินิจฉัยสั่งการ สิทธิในการบังคับบัญชาและสิทธิในการบริหารงาน เป็นต้น ซึ่งอำนาจหน้าที่เป็นอำนาจที่อยู่ในสถาบันทางการบริหาร โดยอาจมีรัฐธรรมนูญ กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับและธรรมเนียม ประเพณี นิยมระบุไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทุกตำแหน่งที่มีการบังคับบัญชา ตามลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา ซึ่งเรียกว่าสิทธิในการบังคับบัญชา อำนาจหน้าที่ซึ่งมีลักษณะเป็นสิทธินี้ หมายถึง อำนาจหน้าที่ที่บุคคลใดก็ตามดำรงตำแหน่งตามที่ได้รับมอบไว้ให้ ย่อมจะทรงสิทธินั้น

ส่วนคำว่า “อำนาจบารมี” ก็เป็นอำนาจบารมีและเรื่องของพลังกำลังต่างๆตามหลักพระพุทธศาสนา ในลักษณะของการใช้สิทธิ เป็นความสามารถ ที่จะใช้อำนาจเพื่อให้ผู้อื่นปฏิบัติตามคำสั่งได้เพียงใด อำนาจชนิดนี้ย่อมเกี่ยวข้องโดยตรงกับท่านที่มีความรู้ความสามารถ ตลอดจนความสัมพันธ์ของผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา อีกนัยหนึ่งคือ การที่จะใช้อำนาจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติได้ทั้งน้ำใจและผลงานนั้นเอง ถ้าพิจารณาถึงผู้นำซึ่งไปดำรงตำแหน่งเดียวกันต่างวาระกัน ผู้นำแต่ละคนจะมีอำนาจบารมีไม่เท่าเทียมกัน การศึกษาเรื่องของผู้นำนี้จึงจำเป็นต้องทราบถึงแหล่งที่มาของอำนาจชนิดต่างๆซึ่งผู้นำใช้ในการปกครองบังคับบัญชาหรือโน้มน้าวจิตใจ ให้ผู้อื่นคล้อยตามด้วยความเต็มใจและจงรักภักดี

ในการเป็นผู้นำปกครองบังคับบัญชาผู้นำนั้นอำนาจเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งของผู้นำ ในการบังคับบัญชาให้คนอื่นเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เรื่องอำนาจและที่มาของอำนาจต่างๆ กล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาก็มีพุทธภาษิตอยู่บทหนึ่งความว่า “วโส อัสสริย โลก อำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก”^{๔๕} พุทธสุภาษิตบทนี้ ได้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า อำนาจทำให้ผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นใหญ่ได้ เพราะการบังคับบัญชาขึ้นชื่อว่าอำนาจเกิดขึ้นในตนอย่างหนึ่งเกิดขึ้นโดยตำแหน่งหน้าที่อย่างหนึ่ง อำนาจนี้ย่อมเป็นใหญ่ในอันจะบังการทั้งปวง คนเราในโลกย่อมเกรงกลัวอำนาจแต่อำนาจนั้นเป็นใหญ่ในโลก ในที่นี้หมายถึงอำนาจที่ประกอบด้วยคุณธรรม ถ้าบุคคลใดมีคุณธรรมแต่ละประเภทก็ย่อมมีอำนาจเป็นของตนเอง ในหลักพระพุทธศาสนาได้เรียกว่า “พลัง” คือ กำลังหรือแรงของคนไว้ ๘ ประเภท ดังนี้

- ๑) โภณพลา ทารกา ทารกแรงร้องไห้
- ๒) โภธพลา มาตุคาม มาตุคามแรงโกรธ
- ๓) อาวุธพลา โจรา โจรแรงอาวุธ
- ๔) อัสสริยพลา ราชาโน พระราชาแรงอำนาจ
- ๕) อชณตติกพลา พาลา คนพาลแรงหาเรื่อง
- ๖) นิฆมตติกพลา ปฐิตา บัณฑิตแรงรังสติ
- ๗) ปติสงขานพลา พาหุสสุตา พหูสูตแรงพิจารณา
- ๘) ขนติพลา สมณพราหมณา สมณพราหมณ์แรงขันติ^{๔๖}

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๗/๘๔.

^{๔๖} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๒๗/๒๗๒.

ในข้อที่ว่า “พระราชาแรงอำนาจ” นั้น เพราะพระราชจะต้องเป็นผู้นำในการปกครอง จึงจำเป็นต้องมีอำนาจ และการที่จะใช้อำนาจต้องยึดหลักธรรมเป็นที่ตั้งเพราะการจะยึดเอาสิ่งใดเป็นใหญ่ได้มีกล่าวถึงในเรื่องอิปไตย ๓ ซึ่งได้กล่าวถึงความเป็นใหญ่หรือภาวะที่ถือเป็นใหญ่ว่ามี ๓ ลักษณะ ดังนี้ (๑) อัตตอิปไตย คือ ความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนเป็นประมาณ (๒) โลกาธิปไตย คือ ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนานิยมของโลกเป็นประมาณ (๓) ธรรมอิปไตย คือ ถือธรรมเป็นใหญ่ ยึดเอาความถูกต้องเป็นจริงสมควรตามธรรมเป็นประมาณ^{๔๗}

ผู้เป็นผู้นำหรือหัวหน้าจะต้องถือธรรมอิปไตย คือ การประพฤติกให้ถูกต้องตามหลักธรรม ดังนั้น หลักธรรมจึงเป็นสิ่งที่ควบคุมอำนาจไม่ให้ผู้นำใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกไม่ควรในขณะเดียวกัน หลักพระพุทธศาสนาก็ได้ถืออำนาจที่เกิดจากการประพฤติกกรรม หรือหลักธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติกเป็นผู้มีอำนาจ ซึ่งจะมีคุณประโยชน์ในการศึกษาและเข้าใจเรื่องที่มาของอำนาจประเภทต่างๆ ดังนี้

ความใน พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผู้มีอำนาจนั้น จะต้องประกอบไปด้วยทรัพยากรแห่งอำนาจ ๕ ประการ คือ

๑) พาหพล หรือ กายพล หมายถึง มีกำลังกายหรือกำลังแขนแข็งแรง สุขภาพดี มีความสามารถและชำนาญในการใช้อาวุธ ตลอดจนถึงมีอาวุธยุทโธปกรณ์พร้อม

๒) โภคพล หรือ มีโภคะหรือสมบัติมาก พร้อมทั้งจะใช้เลี้ยงดูบริวารหรือใช้สอยในกิจการต่างๆ ได้โดยไม่ติดขัด

๓) อมจพพล คือ มีอำมาตย์ ข้าราชการ ผู้บริหารที่ทรงคุณวุฒิ เก่งกล้าสามารถ และเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน

๔) อภิชจพพล คือ มีชาติตระกูลสูง กำเนิดในตระกูลสูง เป็นชั้นดิยราชที่ได้รับความเคารพเทิดทูนจากประชาชน และเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งราชตระกูลนั้นๆ

๕) ปญญาพล คือ มีกำลังแห่งปัญญา มีสติปัญญาสามารถมาก หยั่งรู้เหตุผลรู้จักผิดชอบชั่วดี ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งหลายภายในและภายนอกดำรงการต่างๆ ได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง^{๔๘}

กำลังข้อแรก คือ มีกำลังแขนหรือกำลังกาย แม้ว่าจะสำคัญแต่ก็จัดว่าต่ำกว่ากำลังในข้ออื่นๆ เพราะหากว่าไม่มีกำลังในข้ออื่นๆ มาช่วยค้ำจุนแล้ว กำลังกายอาจใช้ไปในทางที่ผิดเป็นอันธพาลไปได้ ส่วนกำลังปัญญาท่านจัดว่าเป็นกำลังที่ประเสริฐสุด เพราะว่าเป็นเครื่องกำกับควบคุม และนำทางกำลังอื่นๆ ทุกอย่าง ยังมีหลักธรรมที่เป็นกำลังหรือเรียกว่า พละ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีอำนาจ มีความมั่นใจไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายต่างๆ คือ

๑) ปญญาพล มีกำลังแห่งปัญญา

๒) วิริยพล มีกำลังแห่งความเพียร

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๗ – ๗๘.

^{๔๘} พ.อ. จิตตาศีล (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙.

๓) อนุชพล มีกำลังแห่งความสุจริต หรือความบริสุทธิ์ ไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย อันเกิดจากการประกอบอาชีพ หรือ การทำงานสุจริตไม่มีโทษ

๔) สงคพล มีกำลังแห่งการสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนไว้ได้มาก ด้วยการสงเคราะห์ด้วยวิธีการต่างๆ คือ^{๔๙}

(๑) ทาน การให้ปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของแก่บุคคลอื่น ด้วยเห็นว่าสิ่งของของตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับเป็นการแสดงความมีน้ำใจและการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายบริวารไว้ได้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ เช่น “ทพมานิ ปิโย โหติ ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก”^{๕๐} ทพมิตตานิ คนถดี ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้”^{๕๑} ผู้ที่มีความตระหนี่นั้นไม่สามารถที่จะผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรและบริวารไว้ได้

(๒) ปิยวาจา การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ติดต๋มจิตใจของผู้ฟัง มีวาจาสุภาพอ่อนหวานชวนฟัง เป็นวาจาที่ไม่หยาบคายและเป็นวาจาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งการมีปิยวาจามีความสำคัญเป็นอย่างมากในการผูกมิตรหรือรักษาน้ำใจมิตร ดังพุทธภาษิตว่า “เปยยวชฺชญจ สงคหาคำพูดดี คือ เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคน”

(๓) อตถจริยา การประพฤติตนเป็นประโยชน์ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ยจำเป็น ไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่พอจะช่วยเหลือได้ ในการผูกพันสมัครสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ ดังพุทธภาษิตความว่า “อตถจริยา จ สงคหา แปลว่า การทำประโยชน์แก่ส่วนรวม คือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคน

(๔) สมานตตฺตา ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มิใช่ว่าเมื่อเห็นว่ามีมิตรหมดประโยชน์แล้วก็เริ่มห่างเหินหรือเลิกคบไป

หลักธรรมทั้งสี่ประการนี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรหรือบริวารไว้ได้และในการเลือกคบหามิตรนั้นจะต้องคบหาบุคคลที่เรียกว่ากัลยาณมิตรเท่านั้น เพราะหากไปคบหากับคนพาลมาเป็นมิตรหรือได้คนพาลมาเป็นบริวารแล้ว แทนที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจกลับทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงและสูญเสียอำนาจไปในที่สุด เรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงโทษของการคบหาคนพาลเป็นมิตรไว้ในมงคลสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภย ...อุปัทวะ....เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่จะเกิดขึ้นภัย...อุปัทวะ...อุปสรรคเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่เหมือนกันฉันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภัยจำเพาะหน้า บัณฑิตหาภัยจำเพาะหน้าไม่ คนพาลมี อุปัทวะ บัณฑิตหาอุปัทวะมิได้ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตหาอุปสรรคมิได้ด้วยประการ ดังนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ภยไม่มีแต่บัณฑิต อุปัทวะไม่มีแต่บัณฑิต อุปสรรคไม่มีแต่บัณฑิต”^{๕๒} การมีกัลยาณมิตรและบริวารที่ดี จึงเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้บุคคลนั้นๆเป็นผู้ที่มีอำนาจมากยิ่งขึ้น

^{๔๙} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙

^{๕๐} ธรรมรักษา, พระไตรปิฎกฉบับสุภาสิต, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐๘.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๙

^{๕๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลสูตรที่ปนิแปล เล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๑-๔๒

และสามารถดำรงอำนาจนั้นไว้ได้นานอีกด้วย การมีกัลยาณมิตรและบริวารที่ดีจึงเป็นปัจจัยส่งเสริมในการมีอำนาจอีกประการหนึ่งด้วย

อำนาจของผู้นำตามหลักพุทธธรรมมีที่มาจากการเลือกสรรของสมาชิกในสังคม^{๕๓} โดยมอบอำนาจให้แก่บุคคลที่มีคุณสมบัติพิเศษต่างจากบุคคลอื่นๆ เช่น มีผิวพรรณ วรรณะดีมีร่างกายแข็งแรง เป็นต้น นั้นหมายถึงศักยภาพในการใช้อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับปกครองหมู่คณะ การใช้อำนาจดังกล่าวมีวิธีการต่างๆ เพื่อสนองตอบ ตามวัตถุประสงค์ของการใช้อำนาจตามลักษณะของผู้นำ อำนาจจึงมิใช่สิ่งสมบูรณ์ในตัวเองแต่เป็นวิถีทาง (Means) ไปสู่จุดหมาย (Ends) จึงเป็นไปเพื่อประโยชน์โดยรวมของมวลสมาชิก ดังต่อไปนี้

๑) เพื่อทำลายอธรรม ความชั่วร้ายหรือปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากสมาชิกในสังคม จึงมีการลงโทษเพื่อเป็นการหยุดยั้งความชั่วที่เกิดขึ้น

๒) เพื่อรักษาความเป็นธรรมของมวลสมาชิกในสังคม ถือเป็นแนวทางที่ตรง เป็นกิจกรรม ที่ส่งเสริมและสนับสนุนความถูกต้อง ในรูปของกฎระเบียบของสังคม

๓) เพื่อสร้างความสงบสุขและความเจริญให้เกิดขึ้นในสังคมทั้งทางวัตถุและจิตใจ

แนวคิดเรื่องอำนาจของผู้นำ ตามที่ปรากฏในพุทธธรรมให้เห็นถึงที่มาสำคัญของอำนาจ ดังกล่าวจากความยินยอม สละอำนาจของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ได้รับรองความชอบธรรมของอำนาจ ผู้นำของสังคมจึงมีสิทธิใช้อำนาจในฐานะผู้นำ คือ การบริหารหรือทำให้เกิดความสงบและผาสุก ในรูปของการปกครอง การยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่หมู่มวลสมาชิก

ดังนั้น อำนาจสิทธิขาดและการยอมรับการใช้อำนาจของผู้นำ จึงเป็นสิ่งที่มวลสมาชิกได้ทำการตกลงร่วมกันแล้ว สิ่งที่ผู้นำจะต้องทำ คือ การใช้อำนาจของผู้นำจะต้องเป็นไปโดยชอบธรรม คำนึงถึงสมาชิกในสังคมขณะเดียวกันก็จะต้องมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่มวลสมาชิก อำนาจนี้จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไข คือ ความเชื่อศรัทธาของสมาชิกที่มีต่อตัวผู้นำและการใช้อำนาจของผู้นำที่มีความเชื่อมโยงระหว่างความสัมพันธ์ของผู้นำกับมวลสมาชิกในสังคม ดังปรากฏข้อความว่า

แม้ว่าผู้นำจะดำรงฐานะกษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจมากเพียงใดก็ตาม แต่กษัตริย์ก็ต้องพึ่งเสียงของประชาชนด้วย ดังตัวอย่างในเวสสันดรชาดก จะเห็นได้จากการที่พระเวสสันดร ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นราชโอรสของพระเจ้าสุทนต์กษัตริย์เมืองสีพี พระราชทานพญาช้างคู่บ้านคู่เมือง ทำให้ประชาชนเมืองสีพีทั้งหลายโกรธเคืองเป็นอันมาก ต่างพากันมาเข้าเฝ้า ทูลให้ขับไล่พระเวสสันดร พระราชโอรสออกนอกเมือง พระเจ้าสุทนต์ก็ยอมทำตามดังใจความที่ว่า “พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระเวสสันดรนั้น ด้วยท่อนไม้หรือศาสตราเลย ทั้งพระเวสสันดรนั้นก็สมควรแก่เครื่องพันธนาการ แต่จงทรงขับไล่พระเวสสันดรเสียจากแคว้นแคว้น จงไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด”^{๕๔} ถึงแม้ว่าพระนางผุสดี ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุทนต์จะทรงทัดทาน ดังความว่า “ข้าแต่มหाराช ด้วยเหตุนี้แหละถ้ากระหม่อมฉัน ขอกราบทูลพระองค์ว่าประโยชน์อย่าได้ล่วงพระองค์ไปเสียเลย ขอพระองค์อย่าได้ทรงขับไล่ พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด เพราะถ้อยคำของชาวนครสีพีเลย เราทำความยำเกรงต่อพระ

^{๕๓} พระครูสิริจันทน์วิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม), *ภาวะผู้นำเชิงพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕-๖๒.

^{๕๔} ข.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๘๗/๔๕๓.

ราชประเพณี จึงขับไล่พระราชโอรสผู้เป็นชาวสีพี เราจำต้องขับไล่ลูกของตน ถึงแม้ว่าจะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา”^{๕๕}

การที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองโดยชอบธรรม จะสามารถใช้อำนาจนั้นได้ยาวนานและเป็นขวัญใจของอาณาประชาราษฎร์ จะได้รับการถวายสดุดีถวายพระนามว่า “ราชา” ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ยังชนให้สุขใจได้โดยธรรม ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรว่า “ดูก่อนวาสถุและภราทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล อักษรที่ว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุที่เป็นหัวหน้า เป็นผู้ใหญ่ยิ่งแห่งแผ่นดินทั้งหลายดังนี้และอักษรว่ากษัตริย์ กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อักษรว่า ราชา ราชาจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสาม

ดูก่อนวาสถุและภราทวาชะ ด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์นั้นมีขึ้นได้”^{๕๖} เนื่องจากอำนาจกษัตริย์ดังกล่าว เป็นไปในลักษณะการยินยอมพร้อมใจของสมาชิกที่จะสละอำนาจส่วนบุคคลให้แก่ผู้นำคือกษัตริย์ ให้เป็นผู้มีอิสระในการใช้อำนาจในการปกครองได้อย่างเต็มที่ เพื่อรักษาความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม แต่ก็ยังอยู่ในการควบคุมดูแลของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจเดิม เพราะถ้ากษัตริย์ประพฤติธรรมหรือไม่มีความสมบัติพอ ก็จะถูกถอดถอนลงและหาผู้ที่เหมาะสมกว่าเป็นแทน

การใช้อำนาจในทางพระพุทธศาสนานั้นต้องมีธรรมะกำกับ เพราะแนวคิดทางพระพุทธศาสนายกย่องกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรม เป็นธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้เอาชนะด้วยธรรมมากกว่า กษัตริย์ผู้ปราบโลกด้วยกำลัง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การปกครองของกษัตริย์ในพระพุทธศาสนา มีอยู่อย่างเดียวคือ อำนาจธรรม จะเห็นได้ว่าธรรมที่ปรากฏอยู่ในคำสอนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับผู้นำและสมาชิกในสังคมนั้น ได้เน้นถึงตัวผู้นำหรือผู้ใช้อำนาจในเชิงระบอบ แต่พุ่งเป้าไปที่ตัวของผู้นำนั้น ประกอบกับการใช้อำนาจให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือจุดหมายร่วมกันของมวลสมาชิกจึงเป็นการอธิบายเรื่องของคุณธรรมและการใช้อำนาจโดยธรรม

วิธีการใช้อำนาจของผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในตำแหน่งใดถือว่าเป็นผู้ที่มีฐานะสูงกว่าสมาชิกในแง่ของอำนาจและการใช้อำนาจ พุทธธรรมได้แสดงให้เห็นว่าหลักสำคัญในการใช้อำนาจ คือ คุณธรรมและความชอบธรรม ที่มีรากฐานมาจากความศรัทธาของสมาชิกต่อตัวผู้นำคือ คุณธรรมของความเป็นผู้นำ หรือภาวะที่แสดงถึงความเป็นผู้นำที่ดี ขณะเดียวกันสมาชิกก็ต้องได้รับประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายที่ได้ตกลงกัน ลักษณะวิธีการใช้อำนาจที่ถูกต้องชอบธรรมจึงขึ้นอยู่กับเกณฑ์แห่งธรรมทั้งผู้นำและมวลสมาชิกที่ต้องประสานสอดคล้องกัน

คุณลักษณะของอำนาจหน้าที่^{๕๗} (Authority) จะเห็นได้จากแนวคิดตามนัยทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธรูปทรงปฏิเสธอำนาจที่ไม่ได้เกิดจากพระธรรมวินัย ดังนั้นจึงแสดงว่าอำนาจจะต้องมาจากการให้การยอมรับหรือความเลื่อมใสศรัทธา การเห็นประโยชน์และคุณค่าของสิ่ง

^{๕๕} ชุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๘๔- ๑๖๘๕/๔๕๒.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖.

^{๕๗} พระยุพธนา รมณียธมโม (แก้ว กัณหา), การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจ้องครณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

นั้นๆและปฏิบัติตามด้วยความเคารพ อำนาจในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงเป็นอำนาจที่มาจากหน้าที่ เพราะการที่บุคคลบวชเข้ามาเป็นสมาชิกขององค์กรสงฆ์ในเบื้องต้นล้วนเกิดมาจากความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และภายหลังเมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนจนได้บรรลุคุณประโยชน์สูงสุดแล้ว เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงามมีประโยชน์ก็จะนำมาถ่ายทอดหรือสั่งสอนคนอื่นต่อไป ดังนั้นศรัทธาที่ประกอบไปด้วยปัญญาจึงเป็นที่มาของอำนาจในทางพระพุทธศาสนา

การมอบหมายหน้าที่ในองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล ซึ่งเริ่มจากที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกออกประกาศเผยแผ่พระศาสนา ปรากฏว่ามีกุลบุตรมีศรัทธาต้องการบวชเข้ามาเป็นจำนวนมากและเมื่อมีผู้ต้องการจะบวชพระสาวกก็จะนำมาเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อประทานการบวชให้ ซึ่งเป็นความลำบากแก่พระสาวกและกุลบุตรผู้ที่มีความประสงค์จะบวช พระพุทธองค์จึงทรงประทานพระบรมพุทธานุญาตให้พระสาวกเป็นพระอุปัชฌาย์ บวชกุลบุตรผู้ที่มีศรัทธาในท้องถิ่นและชนบทนั้นๆโดยไม่ต้องนำมาเฝ้าพระพุทธองค์ เรียกว่า “ติสรณคณูปสมปทา”^{๕๘} ทั้งนี้เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่พระสาวกในการดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาขยายไปในดินแดนอันกว้างไกลและมีพัฒนาการเป็นไปตามลำดับตามความเจริญขององค์กรและคณะสงฆ์ เมื่อประมวลตามหลักวิธีการจัดการองค์กรแล้วลักษณะการมอบหมายหน้าที่ในองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล มีดังนี้

การสร้างพันธะต่อหน้าที่ หรือที่เรียกกันว่า ความรับผิดชอบ ให้บังเกิดมีต่อผู้ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เป็นอุปัชฌาย์ให้บวชแก่กุลบุตร เพื่อมิให้เป็นปัญหาในการปกครอง จึงให้ภิกษุถือพระอุปัชฌาย์อันเป็นข้อปฏิบัติระหว่างอุปัชฌาย์และสัทธวิหาริกจะพึงปฏิบัติต่อกัน เรียกว่าอุปัชฌาย์วัตรและสัทธวิหาริกวัตร พระอุปัชฌาย์เมื่อบวชให้แก่กุลบุตรแล้วจะต้องติดตามให้การอบรมพร่ำสอน ตลอดจนให้การอนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ แก่สัทธวิหาริกของตนอย่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกันภิกษุที่เป็นสัทธวิหาริกก็ต้องแสดงความกระตือรือร้นที่จะปรนนิบัติรับใช้ด้วยความเคารพ ทรงอนุญาตให้พระอุปัชฌาย์มีอำนาจทำการประณามหรือติเตียนสัทธวิหาริกของตนที่ประพฤติตนไม่เหมาะสม ๕ ประการ คือ ไม่มีความรักใคร่ ไม่เลื่อมใส ไม่มีความละเอียด ไม่มีความเคารพและไม่หวังดีต่อพระอุปัชฌาย์ โดยอยู่บนพื้นฐานของความปรารถนาดีต่อกัน หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะมอบหน้าที่ในการปกครองพระสงฆ์ในเบื้องต้น ให้เป็นภาระโดยตรงของพระอุปัชฌาย์จะต้องรับผิดชอบ เปรียบเสมือนเป็นบิดาบังเกิดเกล้าที่ให้กำเนิดแก่บุตรผู้เป็นสัทธวิหาริก การอบรมพร่ำสอนให้บุตรได้ประพฤติปฏิบัติชอบจึงเป็นภาระเบื้องต้นของผู้เป็นบิดามารดาที่จะต้องรับผิดชอบด้วยสามัญสำนึกของผู้ให้กำเนิด^{๕๙}

หน้าที่ส่วนสัมพันธ์กับความรับผิดชอบ ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิบัติงานนั้นเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม หลักการมอบอำนาจหน้าที่ในองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการที่เป็นระเบียบการเพื่อใช้ในการสรรหา คัดเลือกและการดำเนินงาน เป็นไปด้วยความยุติธรรมตามหลักพระธรรมวินัย เป็นไปด้วยความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันในหมู่สงฆ์ เพื่อให้เกิดความ

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒.

^{๕๙} แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๙.

สามัคคีของหมู่คณะ เรียกว่า สมานสังวาสในสำนักนั้นๆ เมื่อพิจารณาแล้วสามารถแยกออกได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) หลักพระวินัย คือ การแต่งตั้งสมมติด้วยการเอาอายุพรรษามาเป็นเครื่องมือกำหนด เพื่อให้ภิกษุผู้ได้รับการแต่งตั้งสมมติได้ทำหน้าที่นั้นๆอย่างสมบูรณ์ เพราะผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจะประกอบไปด้วยภาวะที่สามารถปกครองตนเองและสามารถปกครองผู้อื่นได้

๒) หลักพระธรรม การแต่งตั้งสมมติภิกษุเพื่อทำการแทนสงฆ์โดยอาศัยหลักพระธรรม คือ การสมมติด้วยการถือเอาความสามารถเป็นหลักในการแต่งตั้ง มอบหมายอำนาจหน้าที่ให้ดำเนินการในกิจการนั้นๆ ทั้งนี้แม้ว่าภิกษุถึงจะมีกาลพรรษาตามที่กำหนดแล้วแต่อาจจะเป็นผู้มีอุปนิสัยด้านอื่นที่ไม่ตรงกับหน้าที่นั้นๆหรืออาจเป็นผู้ที่ไร้ความสามารถ เป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาดในกิจที่ได้รับการแต่งตั้ง ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยหลักความสามารถเป็นเครื่องกำหนดคุณสมบัติ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยหรือบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เช่น การที่พระพุทธทรงแต่งตั้งพระอัครสาวกซ้ายขวา เป็นต้น

๓) หลักพระธรรมวินัยรวมกัน การแต่งตั้งสมมติภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์โดยอาศัยตามหลักพระธรรมวินัย คือ การสมมติด้วยการยึดถือเอาตามหลักอายุพรรษาและความสามารถ เป็นตัวการกำหนดคุณสมบัติในการแต่งตั้งสมมติ ซึ่งผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งอาจจะเป็นผู้มีพรรษากาลครบกำหนดและเป็นผู้ประกอบด้วยความรู้ความสามารถในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายนั้น เป็นต้น

สรุปความได้ว่า การแต่งตั้งสมมติภิกษุมาเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์นั้นถือว่าเป็นการมอบหมายอำนาจหน้าที่ที่สำคัญในการที่จะนำพาคณะสงฆ์และองค์กรพระพุทธศาสนาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง เป็นผู้มีบทบาทและหน้าที่ในการช่วยกำหนดนโยบายหรือการวางแผนในการบริหารและจัดการวัดและชุมชนให้มีการพัฒนาขึ้น จนกระทั่งทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนในทุกๆด้าน ซึ่งภิกษุผู้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์นั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งตามพระธรรมวินัย และมีอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายอื่นๆเพื่อให้เจ้าอาวาสสามารถบริหารกิจการของวัดและชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญมั่นคงสืบไป